

ПРОБЛЕМА УНІВЕРСАЛІЙ В РОБОТАХ ВАРФОЛОМІЯ БОЛОНСЬКОГО ТА ПЕТРА АРАГОНСЬКОГО

І.Б. Григорян

Анотація. Стаття присвячена аналізу поглядів католицьких місіонерів Варфоломія Болонського і Петра Арагонського на проблему універсалій. У вірменській історико-філософській літературі погляди католицьких місіонерів XIV століття оцінюють з позиції поміркованого реалізму. В цілому як вірмени, так і місіонери поділяли аристотелівську точку зору. Єдина відмінність спостерігається в підходах до ідеологічного боку проблеми.

Ключові слова: реалізм, проблема універсалій, середньовічна вірменська філософія, католицькі місіонери, Варфоломій Болонський, Петро Арагонський.

Дослідження певних найважливіших питань історії середньовічної вірменської філософії пов'язане з великими труднощами, що виникають не тільки в силу їх специфічності, але, головним чином, через недостатнє розроблення їх у вірменській історіографії та філософії. Основні складнощі, що виникають при дослідженні духовної культури даного періоду, пов'язані зі специфікою середньовічного мислення, міжцивілізаційним місцем вірменської культури і з тією роллю, яку відігравала церква і релігія в формуванні та підтриманні вірменської національної ідентичності.

Довгий час духовно-культурна спадщина латинських місіонерів у Вірменії та уніторів, тобто прибічників приєднання Вірменської церкви до католицизму, не розглядалась в історії вірменської філософії. Їхня діяльність до певного часу у Вірменії оцінювалася негативно, оскільки вважалося, що вони реалізували політичні інтереси Ватикану, що полягали в підкоренні Вірменії Західній католицькій Європі.

Але вже у 80-х роках ХХ століття ця діяльність отримує вже більш виважену оцінку. Так, сучасні вірменські філософи С.С. Аревшатян та Г.К. Мірзоян на основі своїх досліджень дійшли такого висновку: по-перше, необхідно зробити всебічний аналіз філософської спадщини католицьких місіонерів та їх вірменських прибічників; а по-друге, незважаючи на те, що католицизм не набув широкої популярності серед вірмен, філософська спадщина уніторів у духовно-культурному аспекті мала й позитивні наслідки (див.: [7, с. 91]).

В межах нашого дослідження ми зробимо спробу висвітлити основні риси філософських поглядів діячів католицького кола, які в процесі своєї науково-просвітницької роботи поряд з богословсько-церковними працями створили чимало суто філософських творів, які для історії середньовічної вірменської філософії мають велике значення.

Особливо помітну роль в розповсюдженні католицизму в Вірменії зіграли вірменські католицькі конгрегації в Цорцорі і Кирні. Членами цих об'єднань були вірмени-унітори, прихильники унії двох церков, які добре знали країну, вірменську мову і вірменську догматику. Саме вони допомагали папським емісарам. Вони сприяли поширенню західної схоластичної літератури в Вірменії, займалися перекладом з латини вірменською мовою католицьких церковних книг, творів та коментарів західноєвропейських схоластів. Слід зазначити, що завдяки діяльності папських і вірменських уніторів у Вірменії з метою підриву основ вірменської церкви, поширювалися твори канонізованих католицькою церквою богословів і філософів.

Папство надавало настільки важливе значення діяльності своїх місіонерів, що для керівництва ними з Італії були надіслані в Вірменію філософськи освічені вчені — Варфоломій Болонський і Петро Арагонський. Філософські твори останніх, які відносять до томістичного «реалістичного» напрямку, також були перекладені вірменами-уніторами вірменською мовою. Петро Арагонський настільки опанував вірменську мову, що деякі зі своїх філософських праць написав саме нею. Велика кількість списків творів Варфоломія Болонського, Петра Арагонського та інших католицьких авторів, що зберігаються в Єреванському Матенадарані, а також у закордонних сховищах середньовічних вірменських рукописів (Венеції, Відня, Єрусалима), свідчать про те завзяття, з яким вірменські унітори і католицькі місіонери прагнули поширити західну ідеологію у вірменському середовищі і тим самим ідейно підготувати злиття вірменської церкви з римською.

Предметом нашого аналізу стали філософські та коментаторські праці представників домініканського ордену — Варфоломія Болон-

ського та Петра Арагонського. У своїх творах вони піднімають питання про онтологічний статус універсалій та висвітлюють цю проблему з позиції «поміркованого реалізму».

Так, проблемі універсалій Варфоломій Болонський присвятив трактат «Про п'ять загальних понять». Він зазначає, що «ми будемо говорити про сумніви (з цього питання) не з точки зору філософа-діалектика, а метафізика» [1, с. 213а]. В цій роботі він не лише наводить погляди античних філософів (Аристотеля, Антисфена, Платона), а й висвітлює власну позицію щодо цього питання.

Одні говорять, що загальне не існує у природі, а знаходиться лише в мисленні. Цього погляду, мабуть, дотримується Антисфен. Однак Платон виступає проти цього, бо вважає, що універсалії мають досконале буття поза мисленням. Аристотель йде середнім шляхом, і говорить, що універсалії мають буття не лише в мисленні та не лише у навколишній природі; основою їх є природне буття, яке знаходиться поза мисленням, і лише в мисленні знаходить своє завершення [1, с. 214б].

Як відомо, проблема універсалій веде свій родовід від знаменитої «Isagoge» неоплатоніка Порфирія, який, коментуючи «Категорії» Аристотеля, поставив ряд питань: по-перше: роди і види існують самостійно чи тільки в думках, по-друге — якщо існують самостійно, то це тіла чи безтілесні речі, по-третє — вони мають окреме буття чи існують у чуттєвих предметах і поряд з ними? В основному питання полягало в тому, чи є універсалії чимось реальним (*realia*), тобто, як тоді висловлювалися, речами, що існують поза розумом людини, чи вони — лише слова.

Так, Варфоломій Болонський виокремлює три основні позиції: номіналізм («*universalia post rem*»), реалізм («*universalia ante rem*») та концептуалізм («*universalia in re*»). Сам він вважає, що «є речі потрійного роду». До першого роду він відносить ті речі, які не мають буття в зовнішній природі, а лише існують у мисленні, як наприклад, «те, що породжене тільки уявою людини, коли людська уява або мислення породжує в собі якусь тварину, що складається з безлічі (частин різних) тварин, яка однак, ніколи не зустрінеється в природі, або ж уявляє собі золоту гору і срібну річку» [1, с. 213б]. До другого роду він зараховує речі, які незалежно від мислення існують в природі. Наприклад, «камінь і всілякі інші форми» [1, с. 213б-214б], незалежно від того, буде хтось про це мислити чи ні, вони мають буття в зовнішній природі, бо існують поза мисленням. До останнього ж, третього роду, Варфоломій Болонський відносить речі, які знаходяться посередині, бо вони знахо-

дяться не в одному лише мисленні і не тільки в природі, а в обох. Він пояснює це наступним чином: речі третього роду «початок свій беруть в природі, а завершення — в мисленні, як, наприклад, час, оскільки він знаходиться не тільки в природі і не тільки в мисленні, а в обох, бо основою і матерією часу є рух першого двигуна, а завершенням і формою часу є хід якостей в мисленні» [1, с. 213а].

Сам Варфоломій дотримується позиції поміркованого реалізму, обґрунтованої Фомаю Аквінським. Він вважає, що універсалії знаходяться в речах («*universalia in re*»), в людському розумі («*post rem*») — після речей, і до всього цього у Божественному розумі («*ante rem*») — до речей. Для розуміння першого положення, «*universalia in re*», треба звернутись до «зразків» предметів, тобто до інтелігібельних «видів» речей, за допомогою яких здійснюється пізнання.

Подібності, що знаходяться в сприймаючому мисленні, є в потенції універсаліями. Завдяки їм пізнається сутність видів, загальна для всіх індивідів, наприклад, за допомогою інтелігібельної подібності людського виду пізнається людина, відповідно до того, що є людиною, і що є загальним для будь-якої людини [1, с. 2166-217а].

Таким чином, Варфоломій Болонський приходить до наступного висновку, що універсалії мають основу в окремих сущих, а своє завершення знаходять у мисленні. Так він висвітлив власну позицію щодо роз'яснення першого сумніву Порфирія в «*Isagoge*», тобто — мають роди і види предметне буття чи вони існують в одному лише мисленні.

Що стосується «другого сумніву Порфирія, а саме — чи є універсалії тілами, що мають предметне буття, або ж вони безтілесні» [1, с. 2186-219], Варфоломій наголошує на двох відмінностях. Перша відмінність полягає в тому, що загальне пізнається з двох різних позицій. По-перше, загальне пізнається відповідно до того, що воно знаходиться в сущих, а по-друге — що воно знаходиться в мисленні, «бо загальне матеріально знаходиться в сущих і ідеально — в мисленні» [1, с. 2186]. Так само подвійно висвітлюється й безтілесне.

Одне безтілесне — це те, що жодним чином не має тіла, і є чистим безтілесним, як Бог і янголи; інший же вид — той, що безтілесно пізнається з боку мислення [1, с. 2186].

Далі він дає роз'яснення:

І ось з цього приводу я кажу, що ті універсалії, які пізнаються відповідно того, що перебувають за межами мислення, в одному випадку мають тіла, а в іншому — безтілесні, бо одні універсалії засновані в тілесних речах, а інші засновані в сущих безтілесних [1, с. 2186-219а].

Слід відмітити, що проблему універсалій Варфоломій Болонський викладає для вірменських читачів у тому вигляді, в якому вона вирішувалася пізньою схоластикою у католицьких наукових центрах Європи, дотримуючись томістичного напрямку. «Універсалії, — пише Варфоломій, — самі по собі, не народжуються і не знищуються, вони є вічними. Окремі ж речі народжуються, знищуються і змінюються» [1, с. 200a]. Він впевнений, що універсалії існують реально, «загальне визначається існуванням, бо саме загальне і є те, що має природну здатність перебувати в множині, як наприклад, людина, яка знаходиться серед багатьох окремих людей» [1, с. 203б].

В XIV сторіччі у церковно-догматичній суперечці, що почалася між католицькою та вірменською церквами, Варфоломій Болонський надавав пріоритет католицькій централізації, обґрунтовуючи її перевагою загального при вирішенні питання про співвідношення загального і одиничного. Така позиція була свого роду обґрунтуванням первинності і переваги загальної церкви, загального центру християн усього світу, на роль якого претендував Ватикан — «загальний голова, поставлений Христом, яким є божественний римський Папа, який є намісником (апостола) Петра» [2, с. 42б]. А загальному має бути підпорядковане все часткове, одиничне. Національні, автокефальні церкви повинні визнати верховенство Риму і з'єднатися з ним.

Як відділення окремих тілесних частин одна від одної завдає великого болю і від цього настає смерть і знищення тіла, так відбувається й в духовному тілі церкви. Коли християни відділяються один від одного, це завдає болю душ і від цього настає смерть для душ і загибель для церкви. Ось чому Христос молився заради єдності церкви [2, с. 57a].

У «Книзі проповідей» Варфоломій вихваляє тих вірменських церковних ієрархів, які пішли назустріч Риму (зокрема католикоса Акопа, який очолював католицьку партію в Кілікійському вірменському царстві, й архієпископа Закарія Цорцореци, який заснував католицьку єпархію та монастир в м. Артаз). Наприкінці книги Варфоломій пише:

Книга ця написана в 1331 році олюдження Господа нашого Христа, за днів священного Папи Римського, іменованого Іоанном, який сів на престол Петра, прийнявши ім'я папи Іоанна ХХІІ, і за днів, коли Католикосом вірменським є владика Акоп, відданий і покірний римській церкві, і за днів непохитного оплоту об'єднання — владика Закарія, що сидить на троні апостола Тадзеоса [2, с. 12б].

Подібно до Варфоломія Болонського, до вирішення проблеми універсалій в душі поміркованого реалізму схилився його колега Петро

Арагонський. Він вважав, що «універсалії, тобто рід і вид, знаходяться в речах реально, а потім пізнаються людським розумом» [3, с. 115а]. Наприклад, він стверджує, що «вид, знаходиться в багатьох (одиничних речах), а загальне існує від природи, бо природа таємно проявляється в них» [3, с. 115а].

Якби універсалії були такими видами або ж відірваними (від світу) первинними ідеями, відповідно поглядів Платона, то вони не позначались би і не перебували б у первинних сутностях. Однак Аристотель стверджує, що універсалії знаходяться в первинних сутностях і позначаються про них, бо він говорить в книзі «Аналітика», що загальне не є щось єдине поза множиною, а є єдиним в багатьох (одиничних речах) [4, с. 506].

Ми бачимо, що Петро Арагонський захищає вчення Аристотеля про первинні сутності, які містять роди і види, та виступає проти позиції Платона і його послідовників, які вважають ідеї, або універсалії, єдиними реальностями, що існують поза і над природою.

Він вважає, що створена Богом природа вже має творчу силу. Вона породжує розмаїття окремих речей відповідно до загальних понять роду та виду. Проте, окремі речі знаходяться в процесі виникнення і знищення, в той час як загальне не гине, оскільки «зі знищенням окремих речей загальне не знищується з тієї причини, що воно є вічним» [19, с. 506]. Це його підводить до думки, що природа створює множинність окремих одиничних речей згідно вічним родам і видам.

Природа, спостерігаючи, що окремі речі самі по собі тлінні, наділила їх родовою здатністю, щоб за допомогою народження нових окремих речей була збережена природа виду. З цієї причини сонце і місяць є нетлінними, вони не породжують (інші сонця і місяці), а воліють залишатися індивідами, бо (в їх випадку, як у нетлінних) одним індивідом зберігається вид [3, с. 116а].

Він виступає проти прибічників номіналізму, які вважають, що загальне зобов'язане своїм існуванням одиничним речам: «Тут піднімають питання про виникнення загальних сутностей, кажучи, що загальні сутності народжуються з індивідуальних сутностей, бо всі люди, тобто кожна окрема людина, народжує загальну людину» [3, с. 123а]. Петро Арагонський не згоден з цим. Він висуває свої аргументи. По-перше, каже він, якщо «кожен народжує собі подібного, отже, одиничне породжує не що інше, як одиничне. І ще, якщо загальне породжується всіма одиничними, то тоді загальне не може бути в одному індивіді» [3, с. 125б].

Після довгих міркувань Петро Арагонський висловлює власну позицію щодо вирішення цього питання:

Хоча і одичине нічого, крім одичного, не породжує, проте мислення збирає з множини одну спільну рису, яка позначається про всіх, яка перебуває у всіх і в кожному. Якщо є Сократ, людина, створіння і суще, хоча і поняття спільності не перебуває в одному, а в усіх, бо воно як повне ціле знаходиться і у Сократа, і у Платона, і у всіх людей [3, с. 1256].

У вірменській історико-філософській літературі погляди католицьких місіонерів XIV століття і їх вірменських послідовників справедливо оцінювалися як помірковано реалістичні. Однак, порівнюючи підходи латинських і вірменських мислителів, дослідники підкреслюють в них корінну відмінність, вважаючи, що вірменські мислителі головним чином захищали помірно номіналістичну позицію. У той час як порівняльний аналіз їх поглядів показує, що як в онтологічному, гносеологічному і логічному аспектах проблеми універсалій, так і в інтерпретації питання про співвідношення первинних і вторинних сутностей, в їх поглядах істотних відмінностей не відзначається: в цілому вони дотримуються аристотелівської позиції. Слідуючи за Аристотелем, вони вважають, що в онтологічному сенсі первинні сутності (окремі речі) є основою як для виникнення видів і родів, так і для формування основної як для виникнення видів і родів, так і для формування загальних понять і думки. Різниця ж значно помітна лише при обговоренні ціннісно-світоглядної (конфесійної, ідеологічної) сторони питання. Будучи прихильниками возз'єднання (унії) католицької та вірменської церкви, латинські мислителі підкреслювали пріоритет загального над частковим, у той час як вірменські мислителі, прагнучи зберегти незалежність і самостійність вірменської церкви, підкреслювали переваги і пріоритет окремого над загальним.

Створена латинськими і вірменськими уніторами оригінальна і перекладна література стала новим явищем у вірменському середньовічному духовно-інтелектуальному житті. Якщо до XIV століття переважали переклади з грецької, то з XIV століття відбуваються інтенсивні наукові та літературні контакти з латиномовною літературою — процес, який тривав і в наступні століття. Хоча католицька література в ході церковно-релігійної експансії папської курії в Вірменії насамперед переслідувала конкретні політико-ідеологічні цілі, проте необхідно розрізняти політико-ідеологічні та науково-культурні (і навчально-освітні) аспекти даного процесу.

Таким чином, переклади схоластичної літератури з латини вірменською мовою стали стимулюючим фактором для появи дискусій про онтологічний статус універсалій у вірменській філософії доби Середньовіччя. Вони долучили вірменських мислителів до загальноєвропейських засад філософського мислення та сприяли оригінальному осмисленню і обґрунтуванню власної позиції з проблеми універсалій у вірменській національній філософській традиції. Ця позиція згодом найбільш повно відіб'ється у працях філософів Татевського університету, особливо у Григора Татеваци, однак, про це йтиметься в наших подальших дослідженнях.

References

- [1] *Varfolomey* Bolonskiy. O pyati obshchikh ponyatiyakh. — Rukopis Matenadarana № 2276.
- [2] *Varfolomey* Bolonskiy. Knuga propovidey. — Rukopis Matenadarana № 2184.
- [3] *Petr* Aragonskiy. Kratkiy analiz «Kniga o shesti nachalakh». — Rukopis Matenadarana № 1684.
- [4] *Petr* Aragonskiy. Kratkoye tolkovaniye «Kategoriy» Aristotelya. — Rukopis Matenadarana № 1684.
- [5] *Bartikian G.* Novye materialy o vzaimootnoshenii mezhdu Kilikiiskim armianskim gosudarstvom i Vizantiey // *Vesnik Matenadarana.* — 1958. — № 4. — С. 52-56.
- [6] *Manukian N.N.* Sviaz «Knigi propovedei» Varfolomeia Bolonskogo so srednevekovymi armianskimi sbornikami pritch // *Vestnik obshchestvennykh nauk.* — 1987. — № 3. — С. 69-75.
- [7] *Zakaryan S.A.* K voprosu o pereotsenke interpretatsii problemy universalii v srednevekovoy armyanskoy filosofii // *Vestnik Yerevanskogo universiteta.* — 2008. — С. 90-102.

Надійшла до редакції 29 березня 2018 р.

**The problem of universals in the works of Bartholomew of Bologna
and Peter of Aragon**

Abstract. The paper presents an analysis of the views on the problem of universals by two Catholic missionaries of the XIV century in Armenia — Bartholomew of Bologna and Peter of Aragon. These views can be characterized as a moderate realistic position of Aristotelian kind. In this respect the positions of Catholic missionaries were close to the positions of Armenian thinkers of those times. The basic differences are observed only in the approaches to the religious-ideological aspect of the problem.

Keywords: realism, problem of universals, medieval Armenian philosophy, catholic missionaries, Bartholomew of Bologna, Peter of Aragon.

Григорян Іскуї Бабкенівна

Кафедра філософії

Донецький національний університет імені Василя Стуса

вул. 600-річчя, 21

м. Вінниця

21021

Hryhorian Iskui

Department of Philosophy

Vasyl Stus Donetsk National University

600-richya str., 21

Vinnitsia

21021

<https://orcid.org/0000-0003-4434-6452>

iskui1234@gmail.com

[10.31812/apd.v0i19.2077](https://doi.org/10.31812/apd.v0i19.2077)